

Cultuurhistorische inventarisatie van de kerkenpaden in Midden-Delfland

Jacques Moerman en Henk Groenendaal

Een uitgave van de Historische Vereniging Oud-Schipluiden
Schipluiden juni 2016

© Historische Vereniging Oud-Schipluiden, Schipluiden, juni 2016.
Met dank aan het Cultuurfonds van de gemeente Midden-Delfland.

Foto omslag: Kerkenpaden zijn tegenwoordig toeristische trekpleisters, hier de Tanthofkade.

Cultuurhistorische inventarisatie van de kerkenpaden in Midden-Delfland

Tekst Jacques Moerman, beeldmateriaal en lay-out Henk Groenendaal

Inhoud

Inleiding.....	5
De Voddijk.....	7
Kerkenpaden in de Woudse Polder.....	11
Tanthofkade en Zuidkade	13
De Wennekerkade.....	17
Het Doelpad.....	21
‘Het Doelpad’ door Annie van Zwarte Wout	22
‘Het Doelpad’ door Maarten ’t Hart	24
Het Dijkpolderpad.....	27
Het Kralingerpolderpad.....	29
Kortste weg voert over kerkenpad (krantenartikel).....	30
Literatuur en bronnen.....	31

Het Doelpad richting Maasland.

Inleiding

In Museum Het Tramstation is van half december 2015 tot eind augustus 2016 een tentoonstelling gehouden over de 'Kerkenpaden in Midden-Delfland'. Mede op verzoek van de wethouder van Cultuur van de gemeente Midden-Delfland, de heer Govert van Oord, zijn de tentoonstellingsteksten over dit onderwerp opgenomen in een aparte cultuurhistorische inventarisatie van de kerkenpaden in Midden-Delfland. Hier en daar is ook nieuwe informatie toegevoegd. Tijdens de tentoonstelling is er meer bekend geworden over het pad op de Wennekerkade in Abtswoude.

Kerkenpaden vormen de kortste verbindingen door de polder naar de kerken en scholen in het gebied. Tenminste vijf routes zijn geheel of gedeeltelijk nog te wandelen, namelijk de Voddijk, de Tanthofkade en de Zuidkade, het Doelpad, het Dijkpolderpad en een stukje van het Kralingerpolderpad tussen de Burgerdijkseweg en De Lier. Een aantal paden bevindt zich op oude polderkaden, die al vroeg (in de dertiende eeuw) een nevenfunctie kregen na het ontstaan van de kerken in Maasland, Schipluiden en 't Woudt. De komst van scholen in het gebied - vanaf de vijftiende/zestiende eeuw - betekende een nieuwe groep van gebruikers van kerkenpaden, namelijk scholieren die in het buitengebied woonden. Vanaf de zeventiende eeuw maakten ook handwerkslieden en handelslieden, zoals marskramers, gebruik van de paden door de polder.

Tot in de twintigste eeuw functioneerden de kerkenpaden als voetpaden voor de vermelde doelgroepen. Vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw ontstond er nieuwe belangstelling voor deze paden vanwege hun recreatieve functie. Op en vanaf de kerkenpaden kunnen zowel cultuurhistorische waarden als natuurwaarden - ver van verkeersgeluiden - sterk worden beleefd. Ook de openheid van het polderlandschap van Midden-Delfland kan vanaf de paden goed worden beleefd.

Expositie Kerkenpaden, Museum Het Tramstation.

Mede door deze publicatie hopen de samenstellers een bijdrage te leveren aan de versterking van de betekenis van het cultuurhistorisch landschap van Midden-Delfland in het algemeen en van de kerkenpaden in het bijzonder. Onderhoud blijft nodig om deze belangrijke identiteitsdragers van het gebied in stand te houden. Door de brochure wordt inzicht gegeven in het ontstaan, het gebruik en de kenmerken van de kerkenpaden in Midden-Delfland. Achtereenvolgens worden besproken: de Voddijk in de huidige Klaas Engelbrechtspolder, de kerkenpaden in de Woudse Polder, de Tanthofkade en Zuidkade met enige aansluitende paden, zoals de Wennekerkade, het Doelpad en het Dijkpolderpad in Maasland met enkele aansluitingen en het Kralingerpolderpad naar De Lier. Ook zijn twee beschrijvingen opgenomen van het gebruik van het Doelpad en een interview met de samenstellers van deze brochure. De inhoud van de brochure of delen ervan, mag worden overgenomen, mits de herkomst ervan nadrukkelijk wordt vermeld.

Jacques Moerman (tekst), Henk Groenendaal (beeldmateriaal en lay-out), juni 2016

De Voddijk

De Voddijk dateert uit het midden van de twaalfde eeuw. Toen het krekensstelsel van het riviertje de Lee (Lier) rond 1200 definitief was afgedamd, verloor deze dijk haar waterkerende functie. Vanaf het eind van de dertiende eeuw was de Voddijk de kortste route tussen de kerken van 't Woudt en Schipluiden en heeft de dijk de nevenfunctie van kerkenpad. In de loop van de vijftiende eeuw kwam er nabij de boerderij op de voormalige kasteelwerf Hodenpijl een verbinding van de Voddijk naar de Zijdekade. Dit pad eindigde bij de Achtermolen of Kleine Hodenpijlse molen, een van de twee watermolens van de Hodenpijlse Polder (nu Klaas Engelbrechtspolder). Ten oosten van de Voddijk verbond een voetpad met planken over de sloten (de stippellijn op de kaart van Kruikius) de

boerderijen die in dit deel van de polder bijna allemaal op een kreekrug liggen. Het boerderijpad werd vooral benut door de bewoners zelf en door handwerkslieden en handelslui.

In het archief van het Hoogheemraadschap van Delfland bevinden zich enkele stukken uit 1721 over het onderhoud van het 'gangpad' (de Voddijk) door de Klaas Engelbrechtspolder en Hodenpijlse Polder. De planken met leuning (vlonders) waren in die tijd in slechte staat of zelfs geheel verdwenen. De kosten van het onderhoud werden voor een deel (meestal de helft) door de ambachten (later gemeenten) Hodenpijl en Schipluiden betaald, en voor een ander deel door de boeren. Zij gebruikten de Voddijk als melkpad. De boeren die in 1721 een

verzoekschrift aan het Hoogheemraadschap van Delfland voor een bijdrage in de onderhoudskosten ondertekenden, waren: Leendert Phillips Qualm, Arij van der Vaert, Gijsbregt Suytgest (tekende met een merk), Abram Arense Lugtigheit, A.A. Kleijwegt, Pieter Vermeer, Dirck Japick de Hogh (tekende met een merk), Arij Japick de Hogh, Arij Filipse Qualm en Arij Cornelisz. Houwert. De boeren die met een merk tekenden, konden niet schrijven. De bekostiging van het onderhoud van kaden en bruggetjes, die ook een functie als openbaar voetpad hadden, speelde in meer polders in Midden-Delfland. In de loop van de twintigste eeuw (na 1950) verviel het vaste gebruik van de paden in deze polder.

In 2006 is de Voddijk weer als wandelpad in gebruik genomen. Dit geldt overigens alleen voor de periode van half juli tot half maart (dus buiten het broedseizoen). Honden, fietsers en ander verkeer zijn op het pad niet toegestaan. Nieuwe vlonders en de medewerking van de agrariërs maakten het kerkenpad voor recreanten en natuurliefhebbers toegankelijk. Het deel dat over het erf van de boerderijen van Van den Berg en Van Schie (de voormalige kasteelwerf Hodenpijl) liep, is om redenen van privacy niet meer hersteld. Al eerder - in de periode van de aanleg van de woonwijk Rozemarijn nabij de Dorpskerk van Schipluiden - is het gedeelte van het kerkenpad nabij de kerk van Schipluiden vervallen (van de wegenlegger afgevoerd). Het kerkenpad start tegenwoordig in Schipluiden bij de weg ten oosten van de groenzone langs de Zijde. De Voddijk wordt via een gemarkeerd pad door enkele weilanden bereikt. Bij de dijk bevindt zich achter een hek een verlaten boerenerv uit de twaalfde/dertiende eeuw, dat in de laatste

decennia is beplant met een groot aantal bomen.

Op enkele plaatsen kan de Voddijk nog als echte dijk worden beleefd, omdat de hoogte van de dijk en de voetsloten bewaard zijn gebleven. Op veel andere plaatsen is de dijk vergraven en zijn er sloten verdwenen of sterk verbreed. Vlonders, eenvoudige waterovergangen, verbinden onderweg de kavels. Men passeert een voormalige melkbocht, die nog gedeeltelijk beplant is en hier en daar staat nog een Bosmanmolentje, die plaatselijk de waterstand regelt. Door overstromingen verschilt de hoogte in de polder. Nabij de Woudseweg zijn enige kreegruggen waar te nemen. Ook liggen in het gebied nog enkele woonterpen uit de elfde tot dertiende eeuw. Vondsten in het tracé van het pad van knopen, muntjes, knikkers en gespen herinneren aan de vroege gebruikers van de Voddijk. De nieuwe gebruikers volgen de voetsporen van talloze kerkgangers, schoolkinderen, boeren en marskramers in de afgelopen eeuwen en ook dat is een bijzondere ervaring.

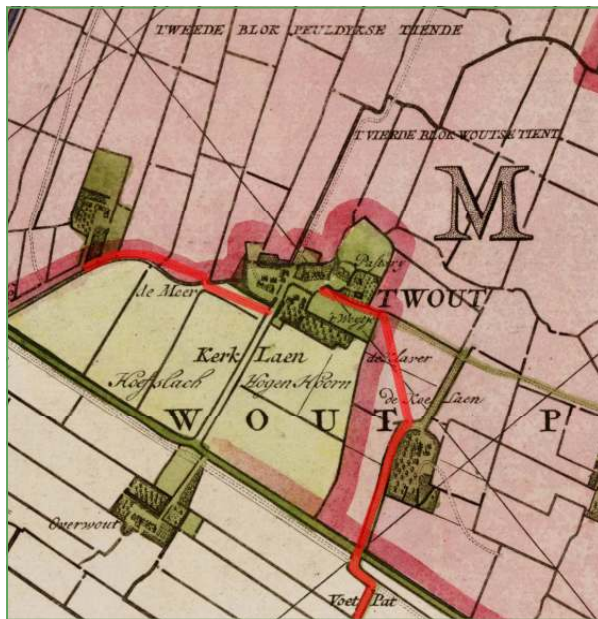

Opening van de Voddijk in 2006.

De Voddijk richting Schipluiden.

Kerkenpaden in de Woudse Polder

Bij de Harnas- of Lotswatering begon ter hoogte van de Woudselaan het kerkenpad naar het kerkdorp 't Woudt (zie kaart van Kruikius, 1712). Dit voetpad liep over het hoge gedeelte van de polder (de kreekrug/kleibaan). De bewoners van de Noordhoorn, nabij Sion, gebruikten deze route om de kerk en de school in 't Woudt te bereiken. Vroeger noemde men een dergelijk voetpad ook wel gangpad. Mogelijk heeft deze aanduiding tot het misverstand geleid dat er tussen het klooster Sion en de kerk van 't Woudt een onderaardse gang heeft gelopen.

De school in het kerkdorp werd in 1874 naar Den Hoorn verplaatst. In de eerste decennia van de vorige eeuw liepen jongeren voor de catechisatieles en de jongelingsvereniging over het kerkenpad naar respectievelijk de pastorie en het vergaderlokaal in het voormalige schoolhuis van 't Woudt. Tijdens de oorlogsjaren in 1940-1945 werd het pad weer regelmatig gebruikt (ook om eventuele Duitse passanten op de Woudseweg te ontlopen). Toen de Woudse Polder in mei 1944 werd geïnvundeerd, bleef het kerkenpad door de hoge ligging droog.

Voor 't Woudt passeerde het kerkenpad 'de Koelaen', die de Voddijk (Woudseweg) verbond met het kerkenpad naar het kerkdorp 't Woudt. Het pad is hier zo aangelegd, dat het niet over het aangrenzende boerenerf liep. Op de oude foto (ca. 1910) zijn bij de pastorie achter de kerk nog enkele vlonders te zien.

Ook tussen de (Wateringse) Zweth en het kerkdorp 't Woudt hebben enige kerkenpaden gelegen (zie de stippellijnen op de kaart van Kruikius). Deze paden dateren uit de periode dat er in het noorden van de Woudse Polder nog terpen lagen. Vanaf de dertiende eeuw is de bewoning van de terpen verplaatst naar de kreekrug waarop nog altijd de oudste boerderijen van de Woudse Polder staan. Het kerkenpad dat van oost naar west door de polder liep, verbond deze boerderijen.

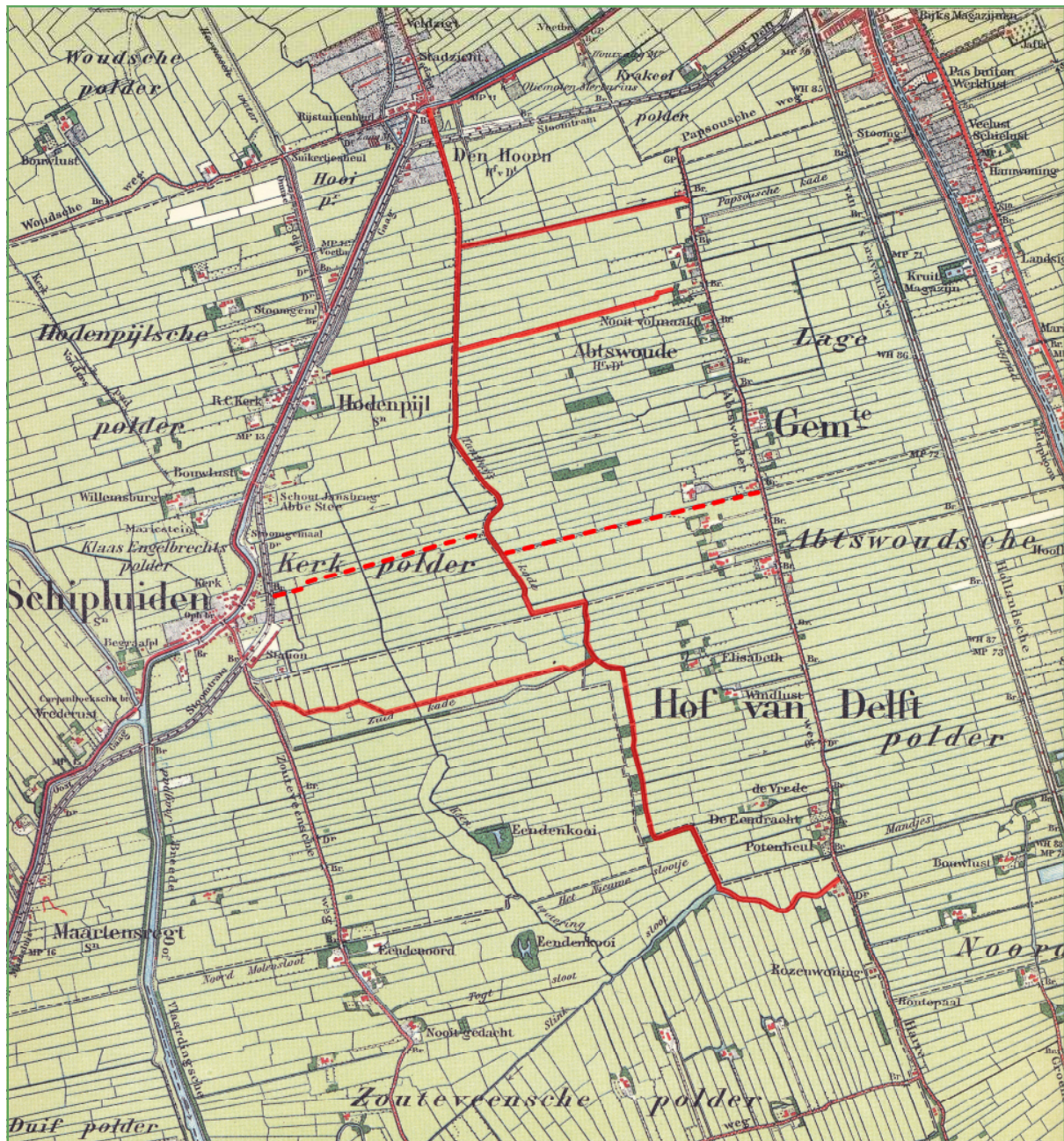

Verdwenen vlonder in de Woudse Polder.

Het langst in gebruik bleef het kerkenpad ten westen van 't Woudt (tot ca. 1970). De bewoners in dit deel van de polder liepen erover als ze zondags naar de kerk gingen. De afgebeelde vlonders zijn inmiddels verdwenen. Alleen een straatje in het verlengde van de vlonder langs het water de Meer en een woning herinneren hier nog aan dit voetpad.

Pastorie en kerk van 't Woudt met enkele vlonders (1910).

Topografische kaart uit 1912.

Tanthofkade en Zuidkade

Het belang van de kade als waterkering

De Tanthofkade is een van de oudste kaden in Midden-Delfland. Deze waterkering kwam in de tweede helft van de twaalfde eeuw tot stand. De kade moest het in cultuur gebrachte land van de latere Lage Abtswoudsche Polder beschermen tegen het water dat van het hoger gelegen veengebied ten westen ervan naar de ontginningen stroomde. Toen ook het land ten westen van de kade ontgonnen was, ging deze kade als waterscheiding dienst doen. Het Hoogheemraadschap van Delfland gebruikte de Tanthofkade nog eeuwen als een belangrijke waterscheiding. De kade was een onderdeel van de scheiding van de West- en Oostambachten van Delfland (het Westland en het Oostland).

Begin van de Tanthofkade in Den Hoorn.

Een keur van het waterschap uit de periode 1440 verbood het weiden van paarden en koeien op de kade. Schapen waren wel toegestaan. De eigenaar kon het aangetroffen vee voor 20 schellingen terugkrijgen of een boete betalen van 40 schellingen, wanneer er sprake was van inbeslagname. De angst bestond dat grote grazers de kade zouden vertrappen. In 1555 moesten alle bomen op de Tanthofkade gekapt worden en de kade mocht nooit meer beplant worden. Tijdens een inspectietocht in dat jaar constateerden dijkgraaf en hoogheemraden dat de kade 'te laegh ende quaet' was. De Abtswouders behoorden hun

onderhoudsplicht beter na te komen. Hoogheemraad Otto van Egmond, heer van de Keenenburg, voer op 13 januari 1556 met vertegenwoordigers van de burens van Zouteveen en Vlaardinger-Ambacht in vier schuiten naar de kade om het werk aan te besteden. Hij adviseerde de meest belanghebbenden direct te zorgen voor de aanvoer van 'missche [mest] ofte ruychte' om de slechtste plaatsen te versterken. Daarna zorgde Van Egmond voor een keur, waarin alle Abtswouders verantwoordelijk gesteld werden voor het onderhoud van een eigen onderdeel van de kade.

Voor het traject van Den Hoorn-Zuidkade werd afgesproken dat de onderzijde van de dijk 10 voet

Zuidkade nabij de Zouteveenseweg.

(3,14 m) breed moest zijn en de kruin 7 voet (2,2 m) breed. Voor het deel Zuidkade-Abtswoudseweg (nu Abtswoude) werden de volgende maten vastgesteld: onderzijde 12 voet (3,77 m) en bovenzijde 8 voet (2,51 m). Tevens moest de Zuidkade een halve voet (16 cm) hoger gehouden worden dan de Tanthofkade. De keur verbood verder dat er op de kade gegraasd zou worden.

Het belang van de kade als voetpad

De Zuidkade, die haaks op de Tanthofkade ligt, en de verbinding vormt tussen de Tanthofkade en Schipluiden, is iets jonger. Beide kaden hadden vooral een waterkerende functie, maar werden ook al vroeg benut als voetpad. In de Late Middeleeuwen maakten boeren van Abtswoude van deze kaden gebruik om de kerk van Schipluiden en de kapel van Den Hoorn te bereiken. Vanaf de Reformatie werden de kaden doordeweeks gebruikt door kinderen die in Schipluiden de lagere school bezochten. Dit gebeurde tot in de eerste helft van de twintigste eeuw. Het tegelpad (de Wennekerkade), dat vanaf de Abtswoudseweg (het noordelijk deel van Abtswoude) naar de Tanthofkade liep,

Boerderij 'Het Slot' in Abtswoude, gesloopt in 1927.

R.K. kerk onder Hodenpijl (1822), maker onbekend.

functioneerde zelfs nog tot in de jaren zestig van de vorige eeuw (zie de aparte tekst over deze polderroute). Hierdoor bereikten de bewoners van Abtswoude de rooms-katholieke kerk en school in Den Hoorn.

De rooms-katholieke schuilkerk aan de Gaag onder Hodenpijl was vanaf het midden van de zeventiende eeuw voor de bewoners van Abtswoude bereikbaar via een 668 meter lang kerkenpad door de Kerkpolder. Het pad, met vier vlonders over sloten, was tot in de twintigste eeuw eigendom van de parochie Schipluiden, die ook voor het onderhoud zorgde.

Een van de scholieren die gebruik maakte van de Tanthofkade en de Zuidkade was Hubert Korneliszoon Poot (1689-1733). Hij woonde in Abtswoude en ging in Schipluiden naar de 'ghereformeerde school'. Later werd hij dichter. Hij schreef over het schoolpad het volgende: *'Maer volg my langs den dyk weêr schoolwaert uit de hut [boerderij]. Myn reisgezelschap was al mede kroost van boeren.'* Door het land van zijn vader liep een voetpad naar de Tanthofkade. Over de sloot bij de kade lag een plank met een leuning. Op de kaart van Kruikius (1712) zijn de lanen en paden bij de boerderijen van Abtswoude met stippellijnen aangegeven.

Op de boerderij Het Slot in Abtswoude, die nu niet meer bestaat en waar een appartementencomplex staat, woonde in het begin van de twintigste eeuw de familie Van den Berg (zie de oude foto). De kinderen gingen naar de Gereformeerde School in Schipluiden. Zij liepen door het land van hun vader (zie de rode stippellijn op blz. 12) naar een vlonder over de sloot, die de Tanthofkade scheidde van de

Lage Abtswoudse Polder. Een klein stukje in de richting van Den Hoorn lag een vlonder, waarmee ze de Kerkpolder konden bereiken. Via een onverhard pad (zie de rode stippellijn) en het 'Laantje van Moerman' kwamen de kinderen op de Singel in Schipluiden. Hier stond sinds 1895 de Gereformeerde Kerk. In dit gebouw is nu restaurant Indigo gevestigd. De Gereformeerde School bevond zich van 1909 tot 1953 aan de Veenweg, nu Keenenburgweg, in het huidige Jeugdhuis.

Volgens overlevering hebben de kinderen van de familie Van den Berg in de periode 1918-1920 nog een otter waargenomen in de brede sloot aan de oostzijde van de Tanthofkade. In natte winters was de Kerkpolder erg drassig. De kinderen liepen dan via de Tanthofkade naar de Zuidkade om de school

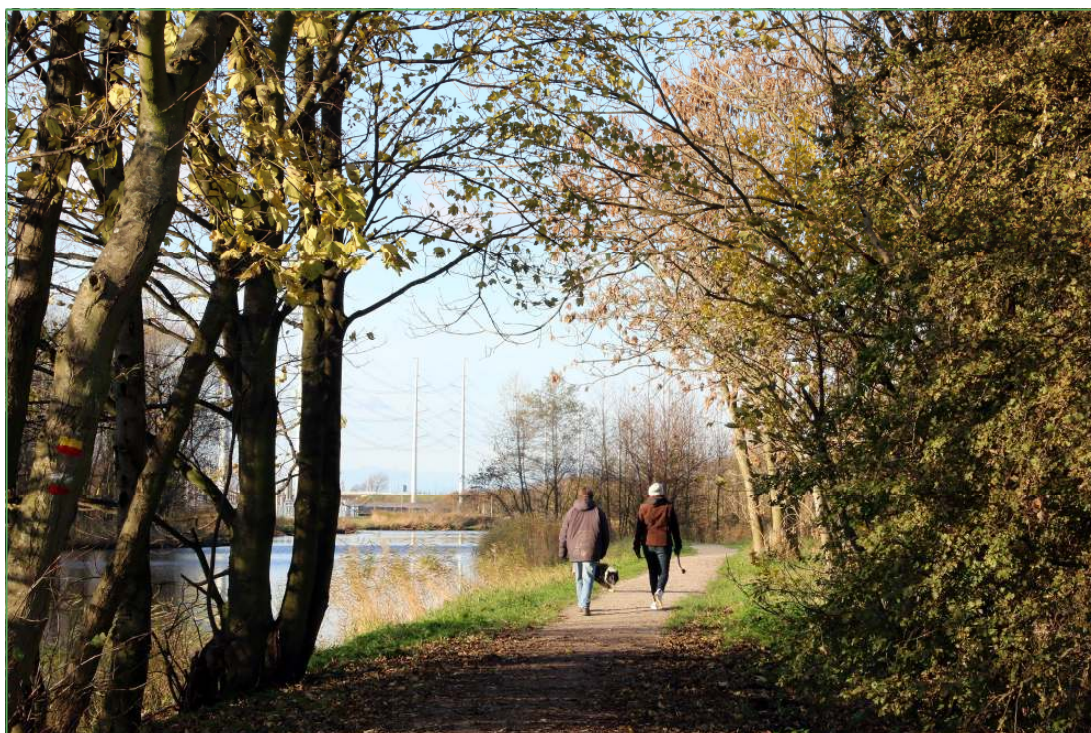

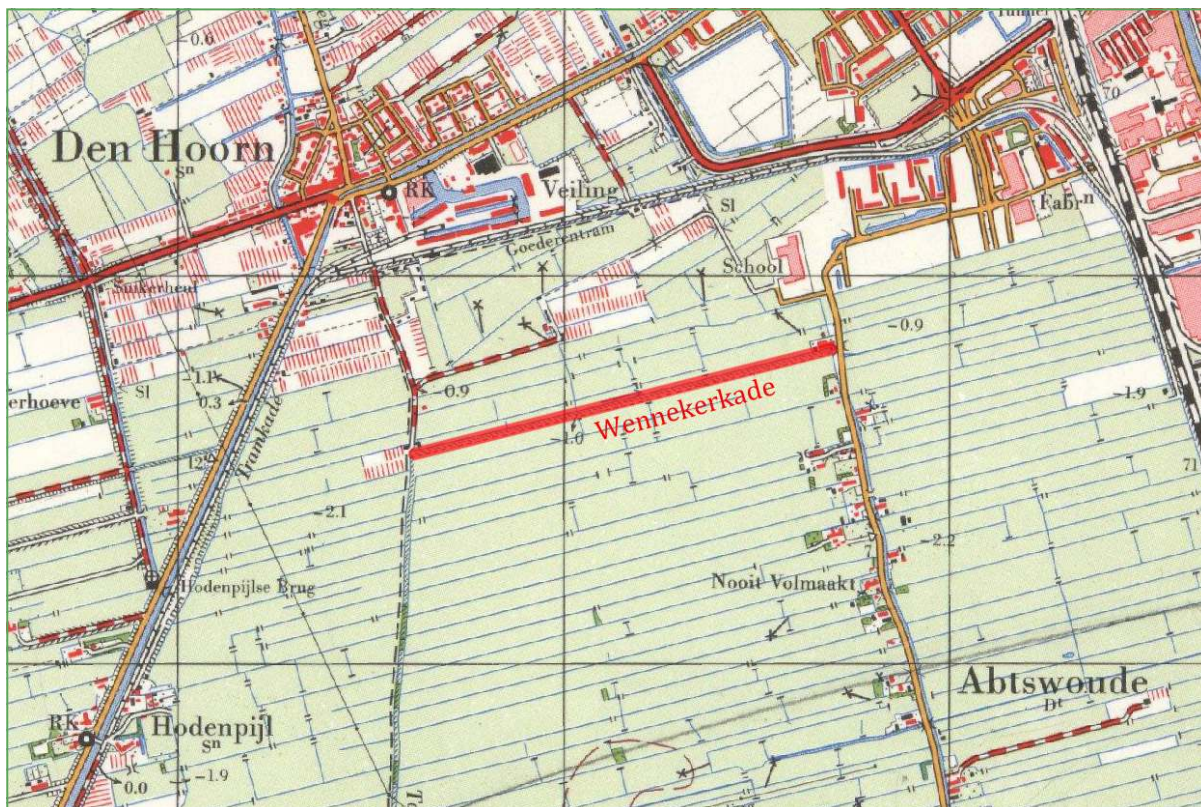
Profiel van het dijkje langs Zouteveenseweg.

aan de Veenweg te bereiken. Dit was een behoorlijke omweg. Vanaf het einde van de Zuidkade liepen ze over een kade langs de Zouteveenseweg naar het dorp. Het laatste stukje van deze kade (een dijkje) is recentelijk afgegraven ten behoeve van de bouw van een woning.

De Tanthofkade stond tot 1874 op de wegenleggers van de betrokken gemeenten, dat wil zeggen dat de kade tot die tijd een officieel openbaar voetpad was. Het onderhoud van de kade geschiedde heel lang in opdracht van de Zouteveense Polder en de Kerkpolder. Eind 1913/begin 1914 is de kade van de wegenlegger afgevoerd. Dit betekende niet dat het pad op de kade buiten gebruik raakte. Het noordelijk deel van de Tanthofkade bleef als voetpad van belang voor een deel van de katholieke inwoners van Abtswoude (zie de tekst over de Wennekerkade). In 1931 deed de gemeente Schipluiden een beroep op een grondeigenaar en de gemeente Delft om hun deel van de Tanthofkade te onderhouden, omdat het pad niet meer goed begaanbaar was voor de kinderen uit Abtswoude, die in Den Hoorn de school bezochten.

Tot in de jaren zeventig van de vorige eeuw hebben de aangrenzende polderbesturen ervoor gezorgd dat de Tanthofkade door voetgangers kon worden gebruikt. Nu valt het pad op de kade onder het Recreatieschap Midden-Delfland.

De Wennekerkade ingetekend op de topografische kaart van 1963.

De Wennekerkade

Over één kerkenpad zijn relatief veel archiefgegevens bekend. Hierover volgt dan ook een wat uitgebreider verhaal. Het betreft het pad op de Wennekerkade, een verbinding tussen de Abtswoudseweg (Abtswoude), voor de knik naar de Schie, en de Tanthofkade. Aanvankelijk wilde men hier zelfs een weg aanleggen. Dit plan hing samen met de bouw van de rooms-katholieke kerk in Den Hoorn. Hierdoor zouden de bewoners uit het poldergebied van Abtswoude een rechtstreekse verbinding krijgen met de kerk en de r.k. school in Den Hoorn. Over dit plan zijn verschillende stukken bewaard gebleven in het archief van de parochie Den Hoorn. Op 26 oktober 1915 zocht het Bisdom Haarlem contact met Willem Wenneker, een r.k. vrijgezelle boer in Abtswoude. Over zijn land liep vanouds een kade die de scheiding vormde tussen de Krakeelpolder en de Lage Abtswoudsche Polder. Kruikius noemde deze kade in 1712 de 'Twaelf Morgens Kade'. Deze route werd reeds in de Late Middeleeuwen door Abtswouders gebruikt om de Mariakapel aan de Tanthofkade in Den Hoorn te bezoeken. Nu ontstond het voornemen om op de kade een weg aan te leggen. Het gesprek met boer Wenneker over de verkoop van grond ten behoeve van een nieuwe weg liep stuk op de hoge vraagprijs, namelijk f 12.000,-. Dit betekende f 18,- per vierkante meter, dezelfde hoogte als de kosten van bouwgrond in Rotterdam. Hernieuwd overleg leidde niet tot een vermindering van de vraagprijs. Daarna

Boerderij van A. Graveland aan Abtswoude 1.

Wennekerkade, links van de boerderij richting Tanthofkade in de verte. Foto Maarten Graveland vanaf een flat in de wijk Voorhof van Delft, 1964.

zocht de parochie voor het plan steun bij de gemeente Hof van Delft. Er werd overeengekomen dat de kerk de grond zou kopen en daarna zou overdragen aan de gemeente, die voor het onderhoud zou gaan zorgen. Omdat de gemeente Hof van Delft haar zelfstandigheid dreigde te verliezen - dit gebeurde op 1 januari 1921 - zag de lokale overheid af van de investering in de aanleg van de weg.

Toen er in 1927 een Provinciaal Wegenplan werd ingediend, werd de verbinding opnieuw ter sprake gebracht. Als er een nieuwe provinciale weg van Loosduinen naar Rotterdam (de verlengde Beatrixlaan) zou worden aangelegd dan bestond de mogelijkheid Abtswoude hierop te laten aansluiten. Via een brug over de Gaag kon dan de Rijksweg bereikt worden. Dit plan werd niet gerealiseerd. In het archief van de Lage Abtswoudsche Polder, dat zich in het archief van het Hoogheemraadschap van Delfland bevindt, zitten verschillende stukken met betrekking tot de verharding van de Wennekerkade. Op 15 februari 1933 schreef het College van B&W van de gemeente Schipluiden aan L. van der Maarel, voorzitter van de Lage Abtswoudsche Polder, dat het geen uitspraak

kon doen over de vraag of de Wennekerkade, die als kleipad op de legger van wegen en voetpaden stond, al of niet met koolas onderhouden mocht worden. Geadviseerd werd hiervoor een rechtskundige te raadplegen. De uitslag is onbekend.

Op 26 oktober 1946 schreef het bestuur van de Lage Abtswoudsche Polder een brief aan de raad van de gemeente Schipluiden. Hierin wordt gemeld dat de polderkade, die gebruikt werd door kerkgangers, schoolkinderen en zakenmensen (marskramers) meer het karakter van een openbare verkeersweg had verkregen dan een kade voor polderdoeleinden. Het polderbestuur was van mening dat het niet hun taak was om uit de polderkas hoge bedragen te reserveren voor het onderhoud van de kade, die nu vooral als verbindingsweg functioneerde. Dit hoorde meer tot de competentie van de burgerlijke gemeente. Het polderbestuur verzocht de gemeente de verharding en het onderhoud van het voetpad voor haar rekening te nemen. De Lage Abtswoudsche Polder wilde voor het jaarlijkse onderhoud wel enig geld reserveren.

Uit de raadsvergadering van 20/23 januari 1947 blijkt dat de raad van Schipluiden niet afwijzend stond tegenover het beschikbaar stellen van geld uit de gemeentekas voor het maken van een begaanbaar pad over de Wennekerkade. Het polderbestuur moest echter zelf de werkzaamheden ter hand nemen en een begroting maken, waarna aan de gemeente een bijdrage kon worden

gevraagd. De gemeenteopzichter had geconstateerd dat het pad zowel voor voetgangers als voor fietsers goed begaanbaar was te maken door er een laag koolas op aan te brengen. Dit afvalproduct was ruim voorradig, omdat steeds meer tuinders in Den Hoorn hun kassen met behulp van steenkool verwarmden. De kosten werden door de gemeenteopzichter beraamd op f 400,-. Ook zou een eenvoudig tegelpad kunnen worden aangelegd van tegels van 50 x 50 cm. De kosten hiervan werden begroot op f 2.500,-. Wel werd nog opgemerkt dat het belang van de kade voor het voetgangers- en rijwielverkeer zou verdwijnen, wanneer de Abtswoudseweg zou worden doorgetrokken naar de Buitenwatersloot. Dit is nooit gebeurd.

Op 19 juni 1947 deed het College van B&W van Schipluiden het polderbestuur van de Lage Abtswoudsche Polder mee, dat Gedeputeerde Staten hun goedkeuring hadden gehecht aan het raadsbesluit van 2 april 1947, waarbij een bijdrage uit de gemeentekas werd verleend van 80% van de aanlegkosten van een tegelpad over de Wennekerkade, alsmede een bijdrage van 50% in de jaarlijkse onderhoudskosten. De andere 50% was voor het polderbestuur. Uit het bestek blijkt dat het tegelpad een lengte had van 1200 meter. Hiervoor werden betontegels gebruikt van 50 x 50 cm, dik 6 cm, gewapend met vier staafjes ijzer rond 6 mm. In totaal betrof het dus 2400 tegels. De tegels moesten op een zandbed van 5 cm dikte worden aangebracht en mochten circa 1 cm boven het omringende grasvlak komen te liggen. Met de uitgegraven grond moesten de taluds langs het pad worden versterkt. Het tegelpad diende zoveel mogelijk waterpas aangelegd te worden. De kosten bedroegen bij de laagste inschrijver f 4.385,-. Dit was aannemer H.A. Haring uit Schipluiden die het werk mocht uitvoeren. De aanleg van het tegelpad liet echter nog even op zich wachten, omdat er in het najaar van 1947 geen cement voorradig was (een naoorlogs probleem). Inmiddels had ook de eigenaar van de grond, de heer Piet Graveland uit Overschie, in een brief van 18 oktober 1947, toestemming verleend voor de aanleg van het tegelpad. Wel stelde hij als voorwaarde dat het tegelpad binnen dertig dagen na de openstelling van

De Wennekerkade kwam uit waar nu het Zwembadpad de Tanthofkade kruist.

Rijksweg 15 van Schiedam naar Westelijk Delft moest worden verwijderd. Deze weg is er ook niet gekomen. Pas eind 2015 werd de A4 door Midden-Delfland (ten westen van Abtswoude) in gebruik genomen (Rijkswegenplan 1953). Een andere voorwaarde van Graveland was in 1947 dat de gebruiker te allen tijde het recht had om de slootkant langs het tegelpad met paard en machine te onderhouden. Het bestuur van de Lage Abtswoudsche Polder ging hiermee akkoord.

Het onderhoud van de Wennekerkade kostte in 1951 f 118,- en in 1955 f 55,40. Op 1 februari 1960 werd Abtswoude door Delft geannexeerd. In een brief van 1 maart 1963 herinnerde het bestuur van de Lage Abtswoudsche Polder het stadsbestuur aan de verplichting om haar deel van het onderhoud van het tegelpad serieus te nemen. Nog liever zag zij dat de gemeente Delft het gehele onderhoud voor haar rekening nam. Sinds de aanleg van het tegelpad had het onderhoud nog geen f 100,- gekost. Het antwoord is niet bekend. In de loop van de jaren zestig en zeventig is het pad door de stadsuitbreidingen (aanleg van de wijk Buitenhof) verloren gegaan. Ouderen kunnen zich het tegelpad nog wel herinneren.

Vanaf de Tramkade loopt een pad richting Tanthofkade en (vroegere Wennekerkade).

Het water langs de vroegere Wennekerkade is deels nog aanwezig langs het Strausspad in de wijk Buitenhof.

Het Doelpad

Het Doelpad is een bekend pad voor Maaslanders. Het loopt door de Commandeurspolder en vormt een verbinding tussen het dorp en de Kwakelbrug over de Middelwatering en de Kwakelweg. De boeren in het oostelijk deel van de Duifpolder bereikten de Kwakelweg door het weiland. Oorspronkelijk liep het Doelpad in de Commandeurspolder door tot bijna aan de kerk van Maasland. Het pad staat op de kaart van Floris Balthasarsz. van Berckenrode (1611) en komt ook voor op de kaart van Kruikius (1712).

Het Doelpad was heel lang een zandpad. Dit betekende dat het pad werd onderhouden met zand, sintels, as, schelpen en puin. Omstreeks 1932 werd het pad betegeld met grijze betontegels. Het pad is slechts één tegel breed (ca. 30 cm). Bij het aanbrengen van de tegels werden werklozen ingezet. De gemeente had financieel belang bij de verharding van het pad. Zij betaalde namelijk een vergoeding, zogenoemd 'klompengeld', voor kinderen die meer dan vier km van de school woonden. Deze vergoeding verviel toen het Doelpad en Dijkpolderpad werden verhard. 's Winters was

Kwakelbrug naar het Doelpad.

het land in de Commandeurspolder vaak te nat en dan liep men via de Trekkade. Het Doelpad is nu een geliefde recreatieve route door de polder.

Er zijn twee fraaie beschrijvingen bekend van het gebruik van het Doelpad door scholieren. De eerste is van Annie van Zwarte Wout en de tweede van Maarten 't Hart.

‘Het Doelpad’ door Annie van Zwarte Wout

Voor mij ligt een foto uit de Midden-Delfkrant: Het Kwakelbruggetje verbonden aan de Kwakelweg. Het is dat bewuste Doelpad dat mij herinnert aan m'n schooljaren. Ook mijn broers en ik maakten daar gebruik van om de kortste weg naar school te lopen. Dat was van 1940-1946. We woonden achter in de Duifpolder tegen de Vlaardingervaart en om ongeveer acht uur was het lopen met z'n allen, tot we bij het bruggetje kwamen. Daar werd gewacht op de andere kinderen uit de buurt. Dat waren de Van Nieropjes, de witte en de zwarte Woutjes, Rinus van Dorp en aan het eind van de Kapteinlaan de Bonen en dan nog de Kosies van de eerste valbrug aan de Kwakelweg. Elk oudste kind van een gezin droeg een stikkezak met de pakjes brood om de nek.

Als het regende moest die onder je jas, anders waren de boterhammen doorweekt, want plastic zakjes kenden we toen nog niet. Met z'n allen gingen we verder de brug over en het pad op naar Maasland, ongeveer zestien kinderen. De oudste

kinderen moesten goed op hun broertjes en zusjes letten dat ze niet in het water terecht kwamen. Vandaar zo'n zak om de nek, dan hadden ze hun handen vrij.

Eén boer was altijd boos op ons, want hoewel we eigenlijk alleen maar op het tegelpad mochten lopen, liepen we vaak drie of vier breed. Maar ja, we kwaakten wel, maar we waren nu eenmaal geen eenden die achter elkaar lopen. Nu begrijp ik dat een koe het gras niet lekker meer vindt als er zoveel bagger-klompen over heen gaan.

Halverwege rechts van ons was de eendenkooi, tenminste de resten ervan. Er moet een huis bij gestaan hebben, want er waren nog wat bomen waaronder een grote appelboom. Elke herfst zat hij vol appels, wat ons deed watertanden. De jongens konden het ook niet laten om er eens een paar van te plukken. Ze moesten een sloot overspringen, maar o wee, als ze gesnapt werden. De appels

Eendenkooi in de Commandeurspolder (2008); inmiddels is de kooi hersteld.

waren hard en zuur, kennelijk winterappels. Als het regende was er weinig om te schuilen. Het enige was dan een landhek dat nog een beetje beschutting bracht. Op een dag regende het ook hard en wat dichterbij Maasland stond een varkenshok. Twee brutale varkenssnuiten keken vanuit hun hok ons aan. 'Zij droog en wij in de regen. Dat is geen werk', zeiden de jongens. Dus joegen ze de varkens voor ons weg en konden wij in het hok droog staan. Maar het hok was vol poep en het stonk vreselijk, zodat we de varkens in het vervolg maar met rust lieten.

Het is gebeurd, dat er veel water op het land stond, wel zoveel dat we er niet omheen konden lopen, de hele meet breed. De polder-machien was zeker kapot. Het was ter hoogte van de eendenkooi. We moesten er door waden. De groten namen de kleintjes op hun rug. Dat duurde zo wel een maand lang. In plaats dat we eerst onze kousen uittrokken, deden we dat pas als we door de plas heen waren. Al slingerend met onze kousen in de hand gingen we schoolwaarts.

Bij school warmden we die natte kousen weer aan onze voeten. In die tijd hadden we nog pure wollen sokken, dus die voelden niet zo nat aan. De bovenmeester was vaak boos op ons. We liepen de hele school nat, want de klompen moest je immers in de gang zetten.

'Jullie moeten maar omlopen', werd ons gezegd. Dat was dan via de Maaslandse Dam; dat was nog een half uur langer lopen en we hadden al één uur werk om op school te komen. Maar gelukkig hadden we een lieve juffrouw en van haar mochten we onze kousen drogen aan de grote salamanderkachel.

In de nazomer bleef het gras lang nat van de dauw. Die dauw kon soms zo erg wezen dat je niets van Maasland kon zien. Bij helder weer keken we altijd naar de kerktoren en het rode dak van onze school. Achter de school waren nog geen huizen gebouwd. Op een morgen - de oorlog was al voorbij - zeiden we tegen elkaar: 'Wat blijft het toch lang mistig; wij zien nog steeds de kerktoren niet.' Na de Molenslootbrug ligt het land wat hoger en nog steeds zagen we de toren niet. Wel kwamen de

Het Doelpad gaat over in de Doelstraat.

daken van de huizen in het zicht. We liepen en keken tot we door elkaar heen riepen: 'De toren is er af !'.

We zetten het allemaal op een lopen: vlug de laatste plank over met daarin een kruis vanwege de geiten, de Doelstraat in en het Kerkplein op. Wat we daar zagen dat vergeet niemand meer. De kerk was één rokende puinmassa. Wat niemand van ons wist, was dat die nacht de Hervormde Kerk in vlammen was opgegaan.

Eerder gepubliceerd in de Midden-Delfkrant van december 1987 (11e jaargang nr. 5/6).

‘Het Doelpad’ door Maarten ’t Hart

Achter mijn moeder wandel ik over de ruwe, vuilwitte tegels die een recht pad vormen door het weiland. Soms worden de tegels onderbroken door twee naast elkaar liggende planken over een sloot, planken die een enkele keer zelfs aan één zijde een leuning dragen. Bij het tegelpad gaan de vele prikkeldraadversperringen, die ieder een deel van de tocht markeren, over in houten, bruingeteerde hekjes die haast altijd schuin hangen zodat ze vanzelf achter ons dichtklappen als wij voorbijgaan. Het overvloedige zonlicht op de weilanden geeft me het gevoel dat het al zomer is. Nog steeds groeit er speenkruid langs de sloten en de eerste paardebloemen komen op. Zo ver ik kijken kan zie ik kieviten die bedrijvig rondlopen of snel overvliegen. En bij haast elk gedeelte van onze tocht worden we begeleid door hoog in de lucht en soms zelfs vrij laag vliegende en tegelijkertijd scheldende grutto's. De koeien staren ons aan als we voorbijgaan, soms lopen ze een eindje in onze richting, schudden dan hun koppen en kijken verbaasd naar ons alsof ze nog nooit mensen gezien hebben.

'Zou je bang zijn voor de koeien als je alleen was?' vraagt mijn moeder.

'Nee,' zeg ik.

'Je moet elke dag over dit pad lopen, zul je voorzichtig zijn bij de sloten?'

'Ja,' zeg ik. [...]

Het tegelpad gaat eensklaps over in het schoolplein.

Paardenbloemen met pluis.

Speenkruid.

Ik sta stil en kijk aandachtig naar de spelende kinderen. [...]

Bij elk van de tegels waaruit het pad bestaat, ontstaat in de loop der jaren een klein stukje geschiedenis, meer geschiedenis tijdens de tocht van school naar huis dan omgekeerd omdat ik kan blijven stilstaan op weg naar huis. Maar ook op de heenweg ontdek ik hoe verschillend de zomers zijn in de zes jaar dat ik over het tegelpad wandel. Elk van die zes zomers, die zes lentes, heeft zijn eigen bloemen en dieren. In het eerste jaar van mijn lange wandelingen is het een voorjaar met veel paardebloemen. Tot ver in de zomer zijn de weilanden goudgeel van de paardebloemen en heerst er een wonderlijke rust in de weilanden. Bij het begin van de herfst, als ik na de vakantie weer naar school ga, stuift het grauwwitte pluis van de uitgebloeide paardebloemen over de weilanden en bedekt het zelfs de sloten. Het jaar daarop is een jaar van boterbloemen en van veel onrust omdat de koeien geen boterbloemen willen eten en veel meer loeien en grazen en lopen dan het jaar daarvoor toen ze malse paardebloemen hadden. Het is net of ik zelf ook onrustiger ben in dat jaar en of zelfs de meesters op school opvliegender zijn, of de onrust in de weilanden op hen overslaat. Als ik in de derde klas zit, is het een jaar van veel zuring terwijl het jaar daarop zo vochtig is dat ik langs elke tegel pissebedden zie lopen. Het jaar van de pissebedden wordt gevolgd door een jaar van spitsmuizen die je

niet zien kunt maar waarvan de schrille kreten opklinken uit de ondergroei van de vele kleine bosjes langs het tegelpad.

Bij elk van de tegels hoort ook een weersgesteldheid. Boven sommige tegels lijken wel altijd donderkoppen te hangen en sommige tegels worden voor altijd verbonden met grillige bliksemflitsen boven het rietland. Maar de mooiste tijd van het jaar is toch de nazomer met zijn onwerkelijk blauwe luchten en de lome hitte van de namiddagen. Soms wordt er al voor de vakantie gehooit en steken mannen met naakte bovenlijven grote plukken vergeeld gras omhoog in de trillende lucht en daarna schroeit het zomerzonlicht het dorre gras. Na de zomer met de lange vakantie komt de herfst met de zachte, vaal donkere luchten, de wonderlijk weemoedige stilte, het onbeweeglijke water in de sloten, de licht vochtige atmosfeer met slechts zo nu en dan een kreet van een vogel maar nauwelijks gezang meer, behalve van een enkel roodborstje of een winterkoninkje. In die tijd van het jaar staan de koeien met star geheven kop omhoog als ik over de tegels loop. In de winter verdwijnt het tegelpad soms onder de sneeuw. Als het vriest wandel ik niet over het pad maar schaats ik over één van de vlieten naar school. Meestal is het dan om

vier uur al schemerig en rijd ik in het halfduister terug naar huis tussen het dode riet en niets maakt me gelukkiger dan die schaatstochten als het koud, donker en stil is.

Uit: Een vlucht regenwulpen door Maarten 't Hart. Leiden 1978, p. 56, 57, 61 en 62.

De Oude Kerk van Maasland

Atlas van Delfland, Kruikius 1712.

Het Dijkpolderpad

Dit pad is onder andere op de kaart van Kruikius te vinden. Het slingert dwars door de Dijkpolder. De wandelaar passeert daarbij veel bruggetjes met planken over sloten. Het pad verbindt de Westgaag met het dorp Maasland en passeert de erven van de Hoefwoning en Klein-Huis-te-Velde. Ook dit pad werd in de jaren dertig betegeld.

Het tracé van het kerkenpad is de afgelopen decennia nog wel eens veranderd. Op de kaart van Kruikius is een verlenging van het pad te zien naar de Weverskade en de Maasdijk.

Meer zuidelijker in de Dijkpolder heeft nog een voetpad gelegen, dat een verbinding vormde tussen de Weverskade en het dorp Maasland. De bewoners van deze kade waren heel lang georiënteerd op het dorp Maasland. Nu het glas in deze polder plaats heeft gemaakt voor gras is het voormalige kerkenpad naast de historische betekenis ook van belang vanwege de recreatieve waarde.

Atlas van Delfland, Kruijck 1712.

Het Kralingerpolderpad

(Niet te verwarren met het Kralingerpad, het vroegere tracé van de tram, waarover nu het fietspad loopt).

Het Kralingerpolderpad werd ook wel aangeduid als Lierse pad of Maaslandse pad. Dit kerkenpad is in de loop van de negentiende eeuw in onbruik geraakt. Het liep van de Westgaag, vlak bij de Maaslandse dam, naar de Burgerdijkseweg en vandaar door naar De Lier. Burgersdijk hoorde heel lang bij Maasland. Het gedeelte tussen de Burgerdijkseweg en De Lier bestaat nog als een betegeld voet- en fietspad. Kruikius vermeldt het Kralingerpolderpad als 't Lier Pat'. Het onderhoud berustte bij de Kralingerpolder, die nog wel eens haar plicht verzuimde: 'Grasland behoeft geen onderhoud.'

Uit een correspondentie rond 1860 blijkt waaraan een polderpad moest voldoen. Het pad moest uit zand bestaan, 1 el (0,68 m) breed en de zandlaag moest 10 duim dik zijn. Naast het pad diende men voor de ontwatering een greppel te graven, die 60 duim diep moest zijn en die door middel van keramische buizen met de sloot verbonden was. Dit betrof het gedeelte van het pad in het bouwland tussen de Burgerdijkseweg en De Lier.

Op de kaart van Kruikius wordt onder boerderij 't Kraeye Nest' de Kralinger Kade genoemd. In het midden van de zestiende eeuw werd deze kade ook wel aangeduid als Machtelt Duenkade, een bewoner van Kraaienest. Over de Schee lag een vlonder, waarmee het verlengde van de kade werd bereikt. Hier heette de kade Vranckenszkade, een belangrijke bewoner aan de Oostgaag. Het pad op deze kade is in de eeuwen erna buiten gebruik geraakt.

*Fietspad
Kralingerpad.*

OUDE DELFT

JESSICA DE KORTE

Sinds de twaalfde eeuw gebruiken bewoners kerkenpaden die dwars door de polders lopen, vaak op dijkjes lang de sloten. Het was de kortste weg van huis naar school en de kerk. Natuur- en liefhebbers op zoek naar stilte komen er nog steeds graag.

Kortste weg voert over kerkenpad

Kerkenpaden, al eeuwen worden ze bewandeld. Aanvankelijk door scholieren en andere lokale bewoners, op weg van huis naar school en de kerk, vandaag de dag vooral door wandelaars. Schrijver Maarten 't Hart, uit Maassluis, liet zijn hoofdpersoon in zijn roman *Een vlucht regenwulpen* over het Doelpad lopen. 'Bij elk van de tegels waaruit het pad bestaat, ontstaat in de loop der jaren een klein stukje geschiedenis, meer geschiedenis tijdens de tocht van school naar huis dan omgekeerd omdat ik kan blijven stilstaan op weg naar huis,' beschrijft hij. 'Maar ook op de heenweg ontdek ik hoe verschillend de zomers zijn in de zes jaar dat ik over het tegelpad wandel.'

Historicus Jacques Moerman (68) raakte jaren geleden al gefascineerd door de kerkenpaden. Samen met Henk Groenendaal (65) heeft hij een tentoonstelling gemaakt die tot eind augustus in Museum Het Tramstation in Schipluiden is te zien, met oude foto's en oude verhalen. Op de oude kerkenpaden zijn ook voorwerpen van vroeger gevonden, zoals gespen, knikkers en een horloge.

„Van alle paden kun je er vandaag de dag nog vier bewandelen,” vertelt

'Steken mannen met naakte bovenlijven grote plukken vergeeld gras omhoog in de trillende lucht'

Moerman. „De Tanthofkade, het Doelpad, het Dijkpolderpad en de Voddijk; het laatste pad is sinds 2006 weer open. Bij de Voddijk moet je met vlondertjes heel veel sloten over, maar het pad werd lang niet meer onderhouden. Boeren wilden er vanaf, het trok vreemd volk. Wij wandelden er nog wel eens met een groep en dan namen we zelf planken mee.”

Mede door het enthousiasme van Moerman en Groenendaal, en van wandelclubs, ging het Voddijkpad weer open. „De boeren moesten wel worden overtuigd,” benadrukt Moerman. „Het is echt een natuurpad geworden. Je mag geen honden meenemen, mountainbikes zijn niet welkom en in het broedseizoen is het pad gesloten. Ook is de route iets omgelegd, zodat die niet meer over boerenerven loopt.”

Middeleeuwen

Toen de paden werden aangelegd in de twaalfde of dertiende eeuw kende iedereen elkaar. Schipluiden, Den Hoorn, Maasland, 't Woudt, allemaal bestonden ze uit een beperkt aantal woningen. In de middeleeuwen ging iedereen naar dezelfde katholieke kerk. Protestantisme waren er nog niet. Scholieren liepen een uur, of twee, naar school over het kerkenpad, in de regel de kortste weg die dwars door de polders liep.

„Soms wordt er al voor de vakantie gehooit en steken mannen met naakte bovenlijven grote plukken vergeeld gras omhoog in de trillende lucht en daarna schroeit het zomerzonlicht het dorre gras,” schrijft

▲ Jacques Moerman en Henk Groenendaal op het Doelpad. 'Van alle paden kun je er nu nog vier bewandelen.' FOTO THIERRY SCHULT

▲ Over de Voddijk op weg naar 't Woudt, circa 1950.

Maarten 't Hart. Een romantisch beeld, maar soms was het afzien voor de kinderen, als ze door de stromende regen moesten of tien graden vorst hadden te overwinnen.

Moerman toont een verhaal van Annie van Zwarte Wout, dat in december 1987 in de Midden-Delft krant stond. De Maaslandse beschreef de wandeltochten van 1940 tot 1946 over het Doelpad. „Elk oudste kind van een gezin droeg een stikkezak met de pakjes brood om de nek. Als het regende moest die onder je jas, anders waren de boterhammen doorweekt, want plastic zakjes kenden we toen nog niet.”

Als de polders blank stonden, moest Annie van Zwarte Wout omlopen via de Maaslandse Dam. Of ze ging dwars door het water, al was de bovenmeester daar niet blij mee, want dan liepen ze de school nat.

„De klompen moest je immers in de gang zetten.” Ze schrijft: „De groten namen de kleintjes op hun rug. (...) In plaats dat we eerst onze kousen uittrokken, deden we dat pas als we door de plas heen waren. Al slingerend met onze kousen in de hand gingen we schoolwaarts.”

Overstromingen

De kerkenpaden staan ingetekend op de kaart uit 1712 van Nicolaes Cruquius. Maar ze lagen er dus al veel eerder. „In het midden van de twaalfde eeuw werden na overstromingen vanuit de zee dijken aangelegd,” zegt Moerman. „Je kunt je voorstellen dat die direct een dubbele functie kregen. In de late middeleeuwen werd gewaarschuwd om niet te nonchalant met de paden om te gaan. Koelen en paarden konden een hoop vertragen.”

PUBLIEKE ZAKEN

In de kerk werd de nieuwe belasting aangekondigd

Op zondag kon het vroeger flink druk zijn op de kerkenpaden. In de kerk moesten bewoners iedere week zijn, niet alleen voor de boodschap van God, ook voor die van de belastingbeambte. „De kerken verschenen in de dertiende eeuw,” zegt Moerman. „Eerst in Maasland, daarna in de hele omgeving. Na de mis waren er altijd publieke zaken, zoals de aankondiging van een belasting. De tekst van de aankondiging werd daarna op de kerkdeur bevestigd. De pastoor en de dominee lieten er in die tijd op hoe mensen leefden en konden ze ter verantwoording roepen. Uit de kerk ontstonden ook de eerste scholen.”

De historicus haalt een anekdote op: „Een bode wilde op een zondag in 1561 twee belastingaankondigingen op één dag doen. Hij vroeg aan de pastoor van Schipluiden of hij iets vroeger met de dienst kon beginnen en aan de van 't Woudt of hij wat later wilde starten. Misschien liep de man wel via de Voddijk.” Groenendaal: „Gemeentehuizen kwamen pas veel later. Alle mededelingen werden opgeplakt. Tot voor kort zag je hier in Schipluiden ook nog aankondigingen aan een bord hangen.”

De paden lagen overal, alleen 't Woudt had er al een stuk of vier. „Kinderen liepen vaak in groepen, zoals ze nu op elkaar wachten en samen fietsen. Toen de protestantse kerk kwam, liepen de katholieke kinderen apart van de protestantse.” Moerman vindt zelf het Doelpad erg mooi, omdat deze 'zo ontzettend recht' loopt. Groenendaal heeft een voorkeur voor het Dijkpolderpad. „Die slingert leuk, kruist veel kavelsloten en komt dichtbij bebouwing. Je ziet Maasland en Maassluis liggen.” Moerman liep de Voddijk vaak met zijn kleinkinderen. Dan keken ze welke vogels er vlogen, zagen de hazen door het veld rennen en be-

wonderden de vele muizengaatjes. Volgens het tweetal is het belangrijk dat met zorg met de paden wordt omgegaan. Er gaat nog wel eens wat 'fout', zoals Moerman het noemt. „Bij de Tanthofkade werden bomen niet vervangen, verdwenen oude slootpatronen en raasden zware machines over het pad. We hebben dit bij de gemeente kenbaar gemaakt en die wilde er wat aan doen. Onze tentoonstelling (en later een publicatie) is niet alleen bedoeld om een geschiedenisverhaal te vertellen, maar ook om mensen alert te maken. In de polder heb je meer dan alleen koelen.”

www.tramstationschipluiden.nl

Literatuur en bronnen

Een eerste inventarisatie van de kerkenpaden in Midden-Delfland e.o. vond plaats in 1987. De resultaten hiervan werden gepubliceerd in de Midden-Delfkrant 59, 11e jg., nr. 3 (augustus 1987). Auteurs waren: J.M.J. van den Berg, K. Boschma, K.F. van Dijk en L.M. van Velzen.

Het Oud-Archief van het Hoogheemraadschap van Delfland en de aparte polderarchieven, zoals dat van de Lage Abtswoudsche Polder, bevatten informatie over het onderhoud van de kerkenpaden. Ook in de gemeentearchieven van Maasland, De Lier en Schipluiden zijn stukken te vinden over dit onderwerp, evenals in het archief van de r.k. parochie van Den Hoorn.

De Tanthofkade is door Jacques Moerman uitvoerig beschreven in een artikel in het Historisch Jaarboek Schipluiden 2014. Dit artikel is mede de aanleiding geworden voor de tentoonstelling over kerkenpaden.

Het krantenartikel over de Kerkenpaden is geschreven door Jessica de Korte. Het verscheen in de rubriek Oude Delft, AD/HC, editie Delft, 29 april 2016.

De Dorpskerk van Schipluiden.

De kerk van 't Woudt.

Een uitgave van de Historische
Vereniging Oud-Schipluiden,
Schipluiden juni 2016

